

УДК: [159.923.3:167.7]:378

Помиткін Едуард Олександрович, доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу психології праці ІПООД НАПН
України імені Івана Зязюна

Богданова Дар'я Олегівна, аспірантка відділу психології праці ІПООД НАПН
України імені Івана Зязюна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Анотація

Наводяться результати теоретичного дослідження особливостей розвитку духовного інтелекту особистості майбутнього педагога серед яких усвідомленість самореалізації, здатність до прогнозування, професіоналізм, а також здатність особистості до саморегуляції.

Духовний інтелект розглядається як найвища форма інтелекту особистості педагога, що визначає структуру його цінностей, використовується для самовираження, що є першочерговою метою педагогічної діяльності та є визначальним чинником формування моделі розуміння сенсу життя учнями. Духовний інтелект вчителя керує його здатністю до самовдосконалення та самомотивації на ефективну, гуманістично-орієнтовану педагогічну діяльність, та є основним засобом пошуку власного «Я» вчителя у вимірах його професійної діяльності.

Основні риси високорозвиненого духовного інтелекту вчителя вбачаються у здатності до надихання інших, до глибокої самосвідомості, гнучкості у прийнятті педагогічних рішень, а також у здатності проявляти співчуття та відкритість стосовно учнів.

Духовні та інтелектуальні здібності та навички можуть мати суттєві відмінності серед людей, залежно від індивідуальних особливостей особистості,

її духовних вірувань, релігійних передумов для її становлення та розвитку. Духовний інтелект особистості може розвиватися протягом усього життя, і цю тенденцію можна назвати необхідною передумовою професійного розвитку вчителів та досягнення ними високого рівня педагогічної майстерності.

Ключові слова: духовний інтелект, особистість майбутнього педагога, особливості розвитку духовного інтелекту, педагогічна майстерність, сучасна школа.

Eduard Pomytkin, Doctor of psychological sciences, professor in Ivan Ziazun Institute of Teacher Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Department of psychology of labor

Daria Bohdanova, Postgraduate student in Ivan Ziazun Institute of Teacher Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Department of psychology of labor

THE SPECIFIC FEATURES OF THE SPIRITUAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT AMONG THE FUTURE EDUCATORS

Abstract

The results of theoretical research identify the following specific features of spiritual intelligence development among future educators: awareness of self-realization, ability to forecast, professionalism, and capability of the person to self-regulation.

Spiritual intelligence is represented as the highest form of intelligence of the teacher's personality, which determines the structure of one's values, is used for self-expression (which is the primary goal of pedagogical activity), and is a determining success factor in the process of forming a model of understanding the meaning of life by the followers.

The spiritual intelligence of a teacher guides one's ability for self-improvement and self-motivation for effective, humanistic-oriented pedagogical activity, and is the main mean of finding teacher's own "Me" within the framework of the professional activity.

The core traits of the highly-developed spiritual intelligence of the teacher are seen in one's ability to inspire others, to a deep self-awareness, to flexibility in making pedagogical decisions, as well as in one's capability of representing compassion and openness in relation to the learners.

Spiritual and intellectual abilities and skills may have significant differences among people, depending on the individual characteristics of the individual, one's spiritual beliefs, religious preconditions for one's formation and development. The spiritual intelligence of the individual can be advanced throughout life, and this tendency may be referred to as the necessary prerequisite for the professional development of teachers and their achievement of a high level of pedagogical mastery.

***Keywords:** spiritual intelligence, the personality of the future teacher, features of the development of spiritual intelligence, pedagogical mastery, modern school.*

Постановка проблем та актуальність дослідження

Досліджуючи феномен духовного інтелекту особистості майбутнього педагога, а також особливості його розвитку, необхідно зазначити той факт, що ця дефініція лише починає входити в обіг вітчизняної науки, тоді як у світі вона активно розробляється та обґрунтовується в контексті особистісного розвитку та впливу на професійну діяльність. На сьогодні існує ряд суперечливих або спрощених визначень, що містять висновки щодо фізіологічних процесів, залучених у функціонування духовного інтелекту особистості. Незалежно від наукової обґрунтованості ролі певних фізіологічних структур у роботі духовного інтелекту, вченими було виявлено, що останній може бути розвиненим та модифікованим впродовж життя людини.

Оскільки духовний інтелект вчителя визначає його життєві цінності, орієнтує у професійній діяльності та створює передумови до педагогічної практики на засадах Краси, Добра, Істини та Любові, задля ефективного розвитку духовного інтелекту особистості майбутнього педагога необхідною передумовою ми вбачаємо виокремлення особливостей духовного інтелекту особистості – як вони представлені у концептуальних моделях провідних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасними науковими розвідками пропонується ряд підходів щодо визначення та розвитку духовного інтелекту особистості. Зокрема, Кетлін Нобл (2000) (Noble) акцентує увагу на наступних напрямках дослідження феномену духовного інтелекту особистості:

- основні складові духовного інтелекту та його концептуальної основи;
- можливість виявлення універсального впливу духовного інтелекту на розвиток особистості;
- питання існування безперервності розвитку духовного інтелекту особистості – від низького рівня до високого (як це притаманно іншим формам людського інтелекту – таким як раціональний /когнітивний та емоційний) [7].

Як зазначає Наті Ронел (2008) (Natti Ronel), ключовими аспектами розуміння духовного інтелекту особистості є його пробудження та розвиток. У більшості випадків дослідники ототожнюють поняття атрибутів духовного інтелекту та факторів його поетапного розвитку [9]. Наприклад, моральність виділяється рядом вчених як важливий атрибут духовного інтелекту та визначається ними як особистісна якість, що проходить декілька етапів та рівнів свого розвитку. Важливими також є наступні аспекти розвитку духовного інтелекту особистості: внутрішнє «Я»; «Я» в контексті міжособистісних відносин; історія життя; філософія життя; важливість духовного у житті; ціннісна орієнтація особистості [8], [2], [5].

Досліджуючи особливості розвитку духовного інтелекту, Маріям Хосеніні (Hosseini) та ін. (2010) вважають, що духовний інтелект особистості можна удосконалювати через поглиблення рівня самосвідомості; контроль над спекулятивним менталітетом (інтелектом); визнання інтуїції особистості; розширення життєвих поглядів; відкритість для нового життєвого досвіду тощо [4].

Вчені виявили можливість підвищення рівня духовного інтелекту особистості тренувальними та терапевтичними засобами, що створює передумови для його розвитку саме на етапі формування професійних якостей майбутнього вчителя.

Ніді Махешварі (2015) (Nidhi Maheshwari) дослідила вплив духовного інтелекту особистості на її відданість професійній діяльності. Вчена вважає що духовний інтелект є основним фактором визначення життєвих цілей, а отже і пріоритетів. Саме тому вищезазначений тип інтелекту використовується людиною при подоланні / мінімізації негативного ефекту усвідомленого професійного стресу. Крім того, роль духовного інтелекту у контексті професійної діяльності особистості представлена авторкою як визнання особистістю власної значущості на робочому місці, що, в свою чергу, сприяє зацікавленості та підвищенню мотивації особистості до професійного розвитку, що є особливо актуальним у контексті педагогічної діяльності, оскільки вчитель виступає мотиватором для своїх вихованців. Духовний інтелект є визначним фактором професійної відданості, оскільки він уможлиблює розвиток таких особистісних якостей як толерантність, здатність до пристосування та піклування про інших людей [5].

Дотичне дослідження було поведене Ахметом Савас та Некаті Кобаноглу (2016) (Savaş and Çobanoğlu). Основну увагу авторів було зосереджено на ролі духовного інтелекту для професійної зацікавленості та самовідданості вчителів. Дослідниками було доведено позитивний взаємозв'язок між високим рівнем духовного інтелекту у педагогів, їх зацікавленістю в роботі та відданістю

професійній діяльності в закладах освіти. Також, автори зазначають що провідна посередницька роль у взаємозв'язку між духовним інтелектом та відданістю професійній діяльності належить саме задоволенню від виконаної роботи, а також приналежності до колективу певного закладу освіти [10].

Наукові доробки Ніді Махешварі (2015), Ахмета Савас та Некаті Кобаноглу (2016) є важливими для визначення ролі духовного інтелекту у професійній діяльності педагога, оскільки основною відмінністю останнього від інших фахівців, що працюють у сфері «людина-людина», є той факт, що вчитель співпрацює з такими особистостями, що не є до кінця сформованими (в таких контекстах як цінності, мораль, поняття Краси, Добра та Істини (як основ загальнолюдських категорій духовності особистості). Саме тому, вчителю надається провідна роль у формуванні життєвих понять учня по відношенню до вищезазначених категорій. Отже, мотивація духовної відданості вчителя власній професійній діяльності, а тому і учням, має відбуватися саме на етапі підготовки майбутніх педагогів (задовго до настання того моменту, коли вчителю ввіряють найцінніше – душу дитини).

Мета статті – дослідити психологічні особливості розвитку духовного інтелекту особистості майбутнього педагога у контексті пошуку власних цінностей професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Задля ефективного розвитку духовного інтелекту особистості необхідно виокремити ряд особливостей духовного інтелекту – як вони представлені у концептуальних моделях провідних науковців.

Так, досліджуючи вплив духовного інтелекту на підвищення ефективності науково-дослідної роботи у вищій школі, Шаліні Упадхай (2016) (Shalini Upadhyay) виокремлює ряд особливостей розвитку духовного інтелекту особистості та наголошує на можливості використання цих напрямів для діагностики духовного інтелекту особистості.

Першою особливістю розвитку духовного інтелекту є *відчуття єдності*, що, у свою чергу, визначає зв'язок особистості з іншими живими істотами і виключає односторонні та обмежені поняття щодо відчуття роздільності й ізольованості людини від оточуючого світу. Відчуття єдності, в той самий час, культивує цілісний підхід особистості до організації власного життя та виокремлення його цінностей. Отже, вищезазначена особливість сприяє розвитку єдності особистості з всесвітом та мінімізує її дезінтеграцію в соціумі.

Другою особливістю розвитку духовного інтелекту є *усвідомлена самореалізація особистості*. Коли людина задає собі ряд наступних екзистенційних питань, що стосуються сутності власного буття (*Хто я? Яка мета мого життя? тощо*), вона здійснює перший крок до самореалізації. Вищезазначений підхід впливає на такі процеси як дослідження та визначення життєвої істини, а також пошук відповідей на життєво важливі питання. Шаліні Упадхай було зазначено, що навіть якщо самореалізація особистості представлена у науковій літературі як результат «універсального квесту», сам факт її усвідомлення людиною визначається вченим як початкова точка розвитку вищого розуму особистості.

Третьою особливістю розвитку духовного інтелекту можемо визначити *здатність до прогнозування*, що трактується як спроможність людини до передбачення та подальшої організації інших у процесі досягнення спільної мети – щасливого майбутнього, при цьому зберігаючи власні життєві цінності та діючи за законами етики і загальнолюдської моралі. Ця особливість визначається вченими як важливий етап розвитку сильної особистості з високим рівнем духовного інтелекту [11]. Слід зазначити, що такі особистості часто стикаються з життєвими кризами та безпрецедентними проблемами, при цьому проявляючи мужність і мудрість.

Четвертою особливістю розвитку духовного інтелекту, на думку Шаліні Упадхай, є *професіоналізм*, що визначає високі стандарти виконання

роботи, а отже досягнення максимального рівня ефективності при використанні власних професійних знань, умінь і навичок на робочому місці [11].

Таким чином, професіоналізм у вищезазначеному контексті, слід розуміти як здатність особистості до суспільно важливої праці через використання набутих навичок у його її діяльності (що у педагогічній діяльності може бути інтерпретованим як педагогічна компетентність або педагогічна майстерність, найвища форма розвитку педагогічного професіоналізму – за І.А. Зязюном (1988). Така людина повністю усвідомлює та приймає свою професію та пристрасно пізнає свою роботу [14].

Стриманість є п'ятою особливістю розвитку духовного інтелекту, і основною мірою визначає орієнтири особистості у власному житті – коли людина обирає суспільно-орієнтовану роботу замість его-центрованої життєвої позиції. Це означає позбавлення особистості від егоїстичних інтересів, а також бажання служити людям та природі, не чекаючи взаємної вигоди від інших членів суспільства.

Запропоновані особливості розвитку духовного інтелекту, на думку Шаліні Упадхай, є потенціальним інструментарієм для освітніх і адміністративних керівників у контексті розробки та впровадження ефективної системи освітніх досліджень та у процесі педагогічної діяльності.

У свою чергу Хіلال Башир та Ліят Башир (2016) (Hilal Bashir and Liyaqat Bashir) визначили таку особливість розвитку духовного інтелекту як *здатність особистості до саморегуляції*. На основі результатів емпіричних досліджень вченими було виявлено високий рівень кореляції (позитивний взаємозв'язок) між духовним інтелектом та саморегуляцією особистості. Більш того, розвиток духовного інтелекту дослідники розглядають як ефективний інструментарій для вдосконалення механізмів саморегуляції, оскільки за допомогою духовного інтелекту особистість може розробляти власний план самоуправління, орієнтований на контроль та корекцію власних моделей поведінки [1].

На нашу думку, вищеописана класифікація особливостей духовного інтелекту може бути адаптована для розвитку духовного інтелекту майбутніх педагогів – як основної цільової аудиторії, що потребує розвитку цієї форми інтелекту на етапі становлення професійної ідентичності та вдосконалення основних професійних якостей педагога: внутрішнього натхнення до педагогічної діяльності; комунікативності; любові до дітей та хисту до роботи з ними; уміння організовувати педагогічно-спрямоване спілкування тощо.

Вищезазначені професійні якості педагога можуть бути розвинені через його духовний інтелект, а насамперед через єдність з оточуючими (дітьми, батьками та колегами); самореалізацію педагога через усвідомлене обрання ним життєвого призначення – служіння дітям; його здатності до передбачення та лідерства у своєму оточенні – коли педагог може створити таке середовище в класі, щоб стати «вчителем, на якого чекають діти» [14] та через розвинені професійні якості. Ці атрибути відображають компетентність в обраній галузі знань та педагогічну майстерність; урівноваженість як життєву опору, що в педагогічній діяльності має проявлятися не через самореалізацію за рахунок вихованців (коли вчитель представляє себе як авторитарну особистість, що приймає лише свою істину, а не розділяє думки, очікування та переконання учнів), а через самовіддачу учням та їх інтересам, через здатність почути кожного та готовність приймати істину, що не є тотожною його власним переконанням [13].

Саморегуляція в роботі педагога визначається його готовністю до використання духовного інтелекту як вищої форми людського розуму задля інтегрованого залучення емоційного інтелекту (у процесі управління власними емоціями) та когнітивного інтелекту (у пошукові раціонального підходу щодо вирішення проблем, пов'язаних з професійною діяльністю вчителя та його міжособистісних зв'язків з учнем). Вищепредставлена позиція щодо ролі духовного інтелекту у роботі педагога співзвучна з переконанням Ш. Амонашвілі: «Стати майстром – це не самоціль, ця пристрасть має бути

притаманна фаху педагога як невід'ємна властивість його любові до дітей» [12, с.128].

Проведений аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що останнім часом велика кількість зарубіжних досліджень присвячена вивченню ролі духовного інтелекту в контексті професійної ефективності на робочому місці. Така наукова позиція може бути екстрапольована як до безпосередньої роботи педагога у школі, так і до сучасних реалій вищої школи, що закладає фундамент знань та удосконалює професійні якості майбутніх педагогів [7].

Таким чином, у вимірі основних особливостей розвитку духовного інтелекту майбутнього педагога, духовний інтелект може бути трактованим як унікальна здатність особистості вчителя до сприйняття, переживання, оцінки та діяльності, що не є спровокованою егоцентричними мотивами, а насамперед орієнтованою на духовний вимір у контексті становлення педагогічної філософії та її подальшого практичного застосування в роботі з учнями.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Теоретичний аналіз проблеми особливостей розвитку духовного інтелекту майбутніх педагогів дозволив виокремити основні характеристики високорозвиненого духовного інтелекту особистості вчителя та, зокрема, майбутнього педагога. Вчитель з високим рівнем духовного інтелекту має здатність надихати інших, до глибокого усвідомлення себе, до гнучкості у прийнятті педагогічних рішень, а також до прояву співчуття та відкритості по відношенню до вихованців.

При цьому необхідно зазначити, що здібності та навички, пов'язані з духовним інтелектом особистості, можуть мати суттєві відмінності у різних людей – залежно від індивідуальних особливостей особистості, її духовних переконань, релігійних передумов її становлення та розвитку, а також релігійної приналежності. Духовний інтелект особистості може бути розвиненим упродовж усього життя, що є необхідною передумовою професійного розвитку вчителя та досягнення ним високого рівня педагогічної майстерності.

Подальшого дослідження потребує структура духовного інтелекту вчителя у контексті його професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Амонашвили, Шалва Основы гуманной педагогики. Книга 1. Улыбка моя, где ты? Litres, 2021
2. Bashir, H. and Bashir, L. Investigating the relationship between self-regulation and spiritual intelligence of higher secondary school students. *Indian Journal of Health and Wellbeing* 2016,7(3), 327-329
3. Gilligan, C. *In a different voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1993, 188p.
4. Hosseini, M., Elias, H, Krauss, S.E. & Aishah, S. A Review Study on Spiritual Intelligence, Adolescence and Spiritual Intelligence, Factors that May Contribute to Individual Differences in Spiritual Intelligence, and the Related Theories. *International Journal of Psychological Studies* Vol. 2, No. 2; December 2010, p.429-438
5. Hosseini, M., Elias, H., Krauss, S. E. & Aishah, S. A Review Study on Spiritual Intelligence, Adolescence and Spiritual Intelligence, Factors that may Contribute to Individual Differences in Spiritual Intelligence and the Related Theories. *Journal of Social Sciences*,2010 6(3), 429-438.
6. Maheshwari, N. Spiritual Intelligence: Occupational Commitment. *SCMS Journal of Indian Management*, April - June 2015. p 29-38
7. Noble, K.D. Spiritual intelligence: A new frame of mind. *Advanced Development Journal*, (2000) 9:1-28
8. Pomytkin, E. O., Pomytkina, L. V., & Ivanova, O. V. Electronic resources for studying the emotional states of new ukrainian school teachers during the covid-19 pandemic. *Information Technologies and Learning Tools*, 2020, 80(6), 267-280

9. Rest, J. *Moral development: Advances in research and theory*. NY: Praeger, 1986, 248p.
10. Ronel, N. The Experience Of Spiritual Intelligence. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 2008, Vol. 40, No. 1m, p.100-119
11. Savaş, A.C. and Çobanoğlu, N. Spiritual development of the teacher. *Bartın University Journal of Faculty of Education* (2016) Volume 5, Issue 2, p. 496-511
12. Upadhyay, S. Upadhyay, N. A Multi-Criteria Decision Framework to Measure Spiritual Intelligence of University Teachers. *Procedia Computer Science*, Volume 91, 2016, p. 591-598
13. Педагогічна майстерність. За редакцією академіка АПН України І. Зязюна. Допущено Міністерством освіти України. Підручник для вищих педагогічних навчальних закладів. Київ "ВИЩА ШКОЛА" 1997
14. Учитель, которого ждут / Под ред. И.А.Зязюна. — ЛП. Педагогика, 1988.

References transliterated

1. Amonashvily, Shalva *Osnovu humannoy pedahohyky*. Knyha 1. Ulybka moya, hde tu? Litres, 2021
2. Bashir, H. and Bashir, L. Investigating the relationship between self-regulation and spiritual intelligence of higher secondary school students. *Indian Journal of Health and Wellbeing* 2016,7(3), 327-329
3. Gilligan, C. *In a different voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1993, 188p.
4. Hosseini, M., Elias, H, Krauss, S.E. & Aishah, S. A Review Study on Spiritual Intelligence, Adolescence and Spiritual Intelligence, Factors that May Contribute to Individual Differences in Spiritual Intelligence, and the Related Theories. *International Journal of Psychological Studies* Vol. 2, No. 2; December 2010, p.429-438

5. Hosseini, M., Elias, H., Krauss, S. E. & Aishah, S. A Review Study on Spiritual Intelligence, Adolescence and Spiritual Intelligence, Factors that may Contribute to Individual Differences in Spiritual Intelligence and the Related Theories. *Journal of Social Sciences*, 2010 6(3), 429-438.
6. Maheshwari, N. Spiritual Intelligence: Occupational Commitment. *SCMS Journal of Indian Management*, April - June 2015. p 29-38
7. Noble, K.D. Spiritual intelligence: A new frame of mind. *Advanced Development Journal*, (2000) 9:1-28
8. Pedahohichna maysternist'. Za redaktsiyeyu akademika APN Ukrayiny I. Zyazyuna. Dopushcheno Ministerstvom osvity Ukrayiny. Pidruchnyk dlya vyshchychk pedahohichnykh navchal'nykh zakladiv. Kyiv "Vyshcha Shkola" 1997
9. Pomytkin, E. O., Pomytkina, L. V., & Ivanova, O. V. electronic resources for studying the emotional states of new ukrainian school teachers during the covid-19 pandemic. *Information Technologies and Learning Tools*, 2020, 80(6), 267-280
10. Rest, J. *Moral development: Advances in research and theory*. NY: Praeger, 1986, 248p.
11. Ronel, N. The Experience Of Spiritual Intelligence. *The Journal of Transpersonal Psychology*, 2008, Vol. 40, No. 1m, p.100-119
12. Savaş, A.C. and Çobanoğlu, N. Spiritual development of the teacher. *Bartın University Journal of Faculty of Education* (2016) Volume 5, Issue 2, p. 496-511
13. Uchytel', kotoroho zhdut / Pod red. Y.A.Zyazyuna. — LI. Pedahohyka, 1988.
14. Upadhyay, S. Upadhyay, N. A Multi-Criteria Decision Framework to Measure Spiritual Intelligence of University Teachers. *Procedia Computer Science*, Volume 91, 2016, p. 591-598